

سنتر پژوهی تبیین کارکرد وقف در توسعه فرهنگ دینی در رسالت دانشگاه اسلامی

ژاله ابراهیمی^۱، یونس واحد یاریجان^۲، مریم ابن تراب^۳

چکیده

مساله دانش و فرهنگ و چگونگی نهادینه کردن آن ها در نظام اجتماعی از قبل نظام آموزشی، از جمله رویکردهای دوران متاخر در نظام دانشگاهی بوده. مراکز آکادمیک در پویای تغییر کارکرد خود، امروزه در فراگیری جریان سازی نظام دانش و فرهنگ، رسالتی بنیادین داشته اند. و فرهنگ دینی در بازخوران نظام آموزشی، مورد توجه پیشرانان جریان فکری قرار گرفته است. وقف، به عنوان سرچشمه فیاض نظام اندیشه ای توانسته است در این کنشگری ایفاگر بسیاری از تعهدات مدنی باشد. **هدف** این پژوهش، ارائه یک فراترکیب از مصادیق و مضامین اصلی فرهنگ دینی در دانشگاه اسلام بر اساس مطالعات صورت گرفته است. بر همین مبنای مطالعه حاضر به لحاظ هدف از نوع کاربردی و روش پژوهش، کیفی بوده. جامعه آماری پژوهش شامل پژوهش های صورت گرفته در حوزه فرهنگ دینی بوده که مجموعاً ۹۵ مقاله چاپ شده به صورت فیزیکی و یا الکترونیکی انتخاب شده و مورد بررسی قرار گرفته است و با توجه به ملاک های پژوهش، تعداد ۱۴ مقاله به صورت هدفمند گزینش گردیده بود و مورد تحلیل واقع شده. توجه عمیق به مساله فرهنگ و سازواره های بنیادین آن به عنوان یکی از کارویژه های وقف، موضوع محوری و تم اصلی این مقالات بوده که ضرورت ترویج موقوفات در حوزه نظام دانشگاهی را مورد تأکید قرار داده است. در عین حال ارائه راهکار اثربخش علمی در چگونگی چترگونگی مولفه فرهنگ از قبل وقف، در نظام دانشگاهی مساله مغفول این پژوهش ها بوده. **یافته ها**: یافته های این مقاله نشان داده است که فرهنگ دینی از حیث ملاک های اقتصادی ۱۲ مصداق و به لحاظ ملاک های اجتماعی ۱۹ و از لحاظ مقولات فرهنگی ۱۷ مصداق را در خود جای داده است. **نتیجه گیری**: یافته های پژوهشی نشان داده که در مقالات تحلیل شده، بررسی تطبیقی چندانی با مولفه های فرهنگ از ابعاد مختلف صورت نگرفته است. از سوی دیگر بیشتر نویسندگان، به دلیل عدم اشرافیت کامل بر مبانی دینی و آثار وقف، در تبیین و تطبیق مساله و چگونگی تحقق فرهنگ دینی، چندان موفق نبوده اند، ضمن این که چندان روشن و مشخص نشده که در حقیقت کدام بخش از سیستم های دانشگاهی از این نوع تحقیقات بهره برده اند. حتی احتمال قوی مطرح بوده که چندان مراجعه و استنادی به این نوع تحقیقات در حوزه سیاست گذاری های کلان جامعه رخ نداده است. این عیب و ایراد بزرگی بوده که متأسفانه در تحقیقات علمی به آن چندان توجه نشده. دلیل این امر هم آن بوده که رابطه محققان حوزه های مختلف علمی با واقعیات نهادها و سازمان های موجود، یک رابطه یک طرفه بوده است.

واژگان کلیدی: «سنتر پژوهی»، «وقف»، «فرهنگ دینی»، «دانشگاه اسلامی»، «نظام اندیشه ای»

دریافت مقاله: ۹۹/۱۲/۲۰؛ تصویب نهایی ۰۰۳/۰۳/۰۲

۱. دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی، گروه الهیات، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
۲. دکتری تخصصی فقه و مبانی حقوق اسلامی، استادیار گروه الهیات، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول).
- نشانی: تهران - بزرگراه شهید بابایی (غرب به شرق) - خروجی حکیمیه - خیابان شهید صدوقی - بلوار شهید عباسپور - دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال. نمابر: ۰۰۹۷۳۶ Email: Vahedyarijanunes@gmail.com
۳. دکتری تخصصی فقه و مبانی حقوق اسلامی، استادیار گروه الهیات، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

الف) مقدمه

در اوایل هزاره سوم میلادی و در دنیای پرتنش و پرتلاطم کنونی، معیارها و ملاکها در جهت ابعاد فرهنگ و نظام مبتنی بر فرهنگ دینی، زمانی قابلیت نمود پیدامی کند که ابزارها و بسترهای لازم برای حرکت استعلایی و استکمالی آن وجود داشته باشد و مساله وقف به عنوان یکی از استلزامات جامعه پویا و اخلاق مدار در گسترش فضیلت و معنویت تجلی خاصی میتواند داشته باشد. یکی از ویژگیهای بارز انسانها حس تعالی همه جانبه و توجه به رفتارهای فرهنگی می باشد. به طوری که در طول تاریخ، اغلب انقلاب ها و تحولات تاریخی با انگیزه تعاملات فرهنگی شکل گرفته اند. فرهنگ همواره در همه جوامع دارای اعتبار و اهمیت بوده و آرمانی است که همه جوامع در جهت تحقق آن به تکاپو مشغولند و یکی از مچراهای تحقق آن، میتواند وقف باشد تا بتوان از طریق آن در جهت ایجاد فرصت برابر برای افراد اجتماع و بسترسازی متناسب برای اعمال اهداف حاکمیتی گامهای مجدانه ای برداشت.

وقف را باید نمونه ای از فرهنگ غنی اسلامی دانست که به واسطه آن زندگی در تمام سطوح و طبقاتی که هر کس قرار دارد، به یکسانی می رسد. وقف، زمینه ساز و بسترساز تحقق اهداف دین و مقاصد شریعت است. اگر دین را برنامه ای برای ارتقای ابعاد انسانی آدمی و تأسیس جامعه ای مطلوب بدانیم، وقف، پاره ای از آن برنامه برای نیل به آن اهداف است. وقف اقدامی بسیار خوب برای ایجاد انس، الفت و همبستگی بین مسلمانان است و از طرف دیگر عملی برای تألیف قلوب مردم غیر مسلمان می باشد. در جوامع دینی و اسلامی عامل متغیر اصلی برای ایجاد انگیزش «توسعه ارزش های دینی و مذهبی» است. در این راستا اصل مقدس وقف می تواند در صحنه تولید دانش و ترویج فرهنگ دینی نقش برجسته ای را عهده دار شود. اصل مقدس وقف در شرایط فعلی جامعه، در حالت خرد و فردی مورد توجه قرار می گیرد. لیکن این وضعیت می تواند از طریق مطالعه و برنامه ریزیهای دقیق و جامع به مفهومی وسیع و مؤثرتر تبدیل شود. پرواضح است که فعلیت یافتن توانایی های وقف در افزایش سرمایه انسانی و فراتر از آن در توانمندسازی افراد جامعه و استفاده از آن در پیشرانی به نام دانشگاه، می تواند بسیاری از موانع موجود در این زمینه را مرتفع نموده و با ترویج صحیح آن، راه را برای حل بسیاری از معضلات اجتماعی هموار سازد. چنانچه طبق بررسیها از ۶ هزار موقوفه در آلمان ۲۱٪ به آموزش و ۱۱٪ به پژوهش و دانش اختصاص یافته و تنها ۳٪ آن صرف امور دینی شده است.

گسترش «فرهنگ وقف در جامعه» و طراحی شیوه ها و روش های جدید برای جذب اعضای جامعه در راستای تحقق این سنت نیکو می تواند از کارکردهای یک دانشگاه مسئله گرا باشد. بنابراین لازم است زمینه های جدیدی که مورد نیاز جامعه می باشد، از جمله وقف بر پژوهش و تولید علم و فناوری و وقف بر امور اجتماعی مانند ازدواج و غیره طراحی و بر واقفان عرضه شود. بنابراین مقاله حاضر با تبیین جایگاه وقف با تأکید بر مساله تولید علم و چگونگی توسعه فرهنگ دینی، به دنبال یافتن رسالت یک دانشگاه

ژاله ابراهیمی و همکاران ♦ 1005

مطلوب اسلامی در این زمینه می باشد. در این مقاله با چنین نگاهی به این مساله پرداخته میشود که وقف وموقوفات صورت گرفته تاچه میزان در ترویج فرهنگ ومهمتراز آن کمک به اعتلای فرهنگ دینی موفق بوده است، تابا تأملات عمیق وکنکاشی برفرا ترکیب یافته های پژوهشی به مدلی اجمالی ومناسب از کارکردوقف برمساله فرهنگ دست یافته شود.

ب) ادبیات نظری پژوهش

مفهوم وقف با توجه به دیدگاه هر یک از نویسندگان ومحققان در این حیطه به فراخور ذهنیت ها و برداشت ها از یک وحدت رویه تبعیت می کند. وقف، سنت حسنه و روش پسندیده ای است که از زمان های کهن در بین اقوام مختلف وجود داشته ومنحصر به مسلمانان و نیاکان یک قومیت و یک ملیت نبوده است. برخی ها آن را "الوقف حبس مال یمكن الانتفاع به، بنیه القریه، مع بقاء اصله(ریاحی سامانی، ۲۱، ۱۳۸۲) دانسته اند". برخی دیگر از نویسندگان بیان می کنند که مراد از وقف، صدقه جاریه است؛ به طوری که در اخبار و روایات هم اصطلاح صدقه، صدقه جاریه یا حبس آمده است و یا وقف در بعضی از کتب شاخص نیز به جای "کتاب الاوقاف" و "کتاب الأحباس" آمده و به جای واژه "وقف" از واژه "حبس" به کرات استفاده شده است. شهید اول در کتاب دروس، وقف را به صدقه جاریه تعریف کرده است (شهید اول، ۱۴۱۰ق) و بیشتر فقها وقف و صدقه جاریه را یک چیز دانسته اند. کسانی چون ابوصلاح حلبی و شیخ مفید، نیز از وقف به صدقه یا صدقه جاریه تعبیر نموده اند.

با این وصف، اگر چه برخی ها آن را از عمده ترین فاکتورهای انهدام تراکم ثروت در جامعه و ایجاد بستر مناسب برای رشد ارزش های معنوی و الهی، در شکل توزیع عادلانه ثروت، محسوب می کنند و با ادراک همین نکته، یعنی تاثیر ژرف وقف در توسعه اقتصادی، فکری، فرهنگی ومعنوی است که اسلام، برگسترش فرهنگ وقف بیش از هر چیز دیگری تاکید کرده است (جوادی، ۱۳۸۰، ۸۲)، پرسش اساسی این مقاله در زمینه کارویژه وقف در ترویج فرهنگ می باشد. «سنتز پژوهی معمولاً به نظریه های مرتبط توجه دارد؛ به تحلیل انتقادی پژوهش های تحت پوشش خود میپردازد و برای حل تناقضات در ادبیات و همچنین شناسایی مسائل محوری برای پژوهش های آتی تلاش می کند» (Cooper, & Hedges, 2009, 6). معمول ترین نوع سنتز عبارت است از مقایسه و مقابله دیدگاه نویسندگان مختلف در مورد یک موضوع، دسته بندی کردن نویسندگان با نتایج مشابه، نقد جنبه های روش شناسی پژوهش ها، توجه به حوزه هاییکه مورد توافق نویسندگان نیستند، برجسته کردن مطالعات نمونه و شکاف های پژوهشی، نشان دادن ارتباط پژوهش با مطالعات دیگر و از نظر محتوا بسیار توصیفی است.

1006 ♦ سنتز پژوهی تبیین کارکرد وقف در توسعه فرهنگ دینی در رسالت دانشگاه اسلامی

با توجه به جایگاه وقف در نهاد انسانی و استمرار آن در حیات اجتماعی تاکنون پژوهش‌های بسیاری در ابعاد و زوایای مختلف آن صورت گرفته است.

عادل‌لی (۱۳۸۴) در پژوهشی با عنوان "بررسی تاثیر اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی وقف بر جامعه" به تحلیل این عوامل در شهر همدان پرداخته و وقف را در نظام فکری اسلام با مفاهیم تعاون، خیر و انفاق ارتباط مستقیم داده است. ایشان ضمن تحلیل نسبت‌های این متغیرها به کارکردها و آثار وقف و نقش موقوفات در اقتصاد، آموزش، بهبود وضع اجتماعی، بهداشت و فرهنگ جامعه پرداخته و با بررسی نیازها به تبیین عوامل فوق، نقش آنها را در کاهش قسمتی از نیازهای جامعه مهم تلقی می‌کند. احمدی در رساله دکتری خود در سال (۱۳۸۳) در تحلیلی بر زمینه‌ی وقف و کارکردهای آن در عصر صفویه به تبیین نهاد وقف در دگرگونی‌ها و کارکردهای فرهنگی، مذهبی آن در عصر صفوی پرداخته و استنتاج نموده است که در دوران صفویه ریشه‌نگرش مذهبی علی‌الخصوص پیوند وقف با دولت صفویه یک از عوامل اصلی توسعه اجتماعی در آن دوران بوده است. حسینی (۱۳۸۵) در تحقیقی با عنوان "وقف و آثار اجتماعی و اقتصادی آن در جامعه ایران" به بحث در ارتباط با فلسفه‌ی وجودی وقف پرداخته است و آن را تلاش برای رفع نیاز دیگران دانسته و بیان می‌دارد که واقف در حقیقت فقرا و محرومان را در روزی خویش شریک می‌کند. از نظر وی عواید حاصل از اوقاف صرف تامین اجتماعی طبقات محروم جامعه می‌شود، بنابراین، وقف ابزاری مناسب برای نیکوکاری اجتماعی محسوب شده و از مباحث مهم علم الاجتماع به حساب می‌آید. نتایج برخی از تحقیقات و بررسیها نشان می‌دهد که وقف بر وضعیت اجتماعی جامعه تأثیر دارد. براساس تحقیقی که علیپور (۱۳۸۵) انجام داده است، عوامل اجتماعی و اقتصادی وقف در جامعه بسیار بیشتر از آن چیزی که تصور می‌شود، است. بررسی پیشینه‌ی تحقیق به خوبی نشان می‌دهد که هنوز پاسخ به این که متغیرهای گوناگون مطرح شده در تحقیقات صورت گرفته تا چه اندازه در وقف سهیم هستند، به دست نیامده است. ابدالی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان "فراتحلیلی بر پژوهش‌های وقف در شهرهای ایرانی، اسلامی" که با روش فراتحلیل به بررسی مقالات منتشر شده در مجلات علمی - پژوهشی فارسی زبان منتشر شده از سال ۱۳۸۹ تا سال ۱۳۹۶ پرداخته است، نشان می‌دهد که مقالات انتشار یافته در حوزه وقف در شهرهای ایرانی، اسلامی، بیشتر به صورت کیفی و از طریق تحلیلهای مبتنی بر اسناد صورت گرفته اند. بر اساس نتایج پژوهش حاضر، به طور کلی مطالعات وقف در شهرهای ایرانی، اسلامی در کشورمان را میتوان در دو دسته کلی جای داد؛ نخست مطالعات تأثیر وقف بر توسعه و شکلیابی فیزیکی شهرهای ایرانی، اسلامی و دیگری تأثیر وقف بر مؤلفه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در شهر ایرانی، اسلامی. در رویکرد نخست محققان در قالب فرآیندی به دنبال تأثیر وقف در توسعه فیزیکی و فضایی و همچنین شکلیابی فضاهای شهری در شهرهای ایرانی، اسلامی هستند و بر این اساس به تجزیه و تحلیل فضای شهرهای ایرانی، اسلامی پرداخته‌اند. نتایج بررسی نشان می‌دهد که دسته اول بیشتر پژوهشها (۶۰ درصد) را

ژاله ابراهیمی وهمکاران ♦ 1007

به خود اختصاص داده است. مرتضی درخشان و خدیجه نصراللهی (۱۳۹۳) در مقالهای با عنوان "تحلیل اثر توسعه ی بخش سوم اقتصاد بر شاخصهای اقتصادی و راهکارهای توسعه آن در ایران"، ضمن تبیین بخش سوم اقتصاد به عنوان یکی از بخش های مهم اقتصادی در کنار دولت و بخش خصوصی و تبیین کارآمدی این بخش در برخی از فعالیتهای نسبت به بخشهای دولتی و خصوصی و جایگاه ویژه آن در جبران شکست دولت و بخش خصوصی، اثر مثبت این بخش بر شاخصهای اقتصادی مانند تولید ناخالص داخلی (GDP) و شاخص توسعه انسانی (HDI) را تحلیل نموده است. از مجموع این یافته‌ها با متغیرهای فوق چنین استنباط می‌شود که وقف در کشور ما طی سالهای گذشته با مشکلاتی همراه بوده است. از جمله انگیزه کم مردم نسبت به وقف و مزایای وقف، کمتر مورد توجه بوده است. ضمن این که کارهای مثبتی در این زمینه صورت گرفته است؛ اگر چه خلأهایی در این پژوهش‌ها مشاهده می‌گردد و آن این‌که به طور دقیق به متغیرهای اصلی و تاثیر گذار وقف اصلاً اشاره نشده است و یا این‌که، اشاره‌های صورت گرفته خیلی اجمالی بوده است. آن‌چه نقطه ضعف این مقالات می‌باشد، غفلت از ورود جدی به دو چالش اساسی وقف در جامعه امروزی می‌باشد: سبب شناسی علل فاصله افتادن گسترش وقف با نظام های سیاسی غربی و عدم نگاه جدی به کارآمدی و چگونگی کاربست وقف در تولید دانش و مساله فرهنگ در رسالت یک دانشگاه نوین. مطالعه وضعیت وقف امروزی با کارکرد فرهنگ، حاکی از عمق شکاف میان این دو می‌باشد و نمود آن وضعیت ناهمگون موقوفات علمی در جامعه ما می‌باشد. طرح تئوریک مباحث وقف، بدون شناسایی وضعیت و بسترهای اثرگذار در ترویج فرهنگ دینی و ارائه پیشنهادها انتزاعی محض و کلی از دیگر نقاط قابل نقد این مقالات می‌باشد. با این حال، این مقالهها استفاده از روش تحقیق سنتزپژوهی به عنوان روش نوین تحلیل کیفی به دنبال فراترکیب تحقیقات پیشین و ارائه مدل جدید می‌باشد که در پژوهش های پیشین مغفول مانده است. بنابراین شایسته است عبارات کلیدی این مقاله تعریف شود:

سنتز پژوهی! سنتزپژوهی و یا فراتحلیل ترکیب مشخصه های خاص مجموعه ادبیات تحقیق است.

هدف سنتزپژوهی این است که تحقیقات نظری و تجربی را به منظور خلق تعمیم ها، ترکیب کند.

وقف به معنای متوقف کردن و در اصطلاح به معنای تحبیس الاصل و تسبیل المنفعه یعنی حبس کردن اصل مال و آزاد گذاردن منفعت آن است. وقف عبارت است از این که عین مال حبس و منافع آن تسبیل شود. منظور از حبس کردن مال ممنوع کردن نقل و انتقال و یا تصرفاتی است که موجب تلف شدن عین شود، زیرا مقصود انتفاع همیشگی از وقف است و منظور از تسبیل این است که منافع موقوفه در جهت نیت

1008 ♦ سنتز پژوهی تبیین کارکرد وقف در توسعه فرهنگ دینی در رسالت دانشگاه اسلامی

واقف برای موقوف علیهم جاری شود (جناتی، ۱۳۷۸: ۳۷؛ آیت‌اللهی و رخ یزد، ۱۳۸۳: ۱۹؛ صادقی گلدر، ۱۳۸۵: ۱۱؛ بشیری و همکاران، ۱۳۹۰: ۹؛ پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۲؛ پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۲).

• **فرهنگ** یکی از اولین تعاریف نسبتاً جامع از فرهنگ در سال ۱۸۷۱ توسط تایلور ارائه شده است.

(همایون، ۱۳۵۸). این مردم‌شناس انگلیسی اعتقاد داشت که فرهنگ عبارت است از مجموعه پیچیده‌ای از علوم، دانش‌ها، هنرها، افکار، اعتقادات، قوانین و مقررات، آداب و رسوم، سنت‌ها و به طور خلاصه کلیه آموخته‌ها و عاداتی که یک انسان به عنوان عضو جامعه اخذ می‌کند. به اعتقاد «سمثر» جامعه‌شناس آمریکایی، فرهنگ مجموعه آداب و رسوم و سنت‌ها و نهادهای اجتماعی است. اسپنسر در کتاب اصول جامعه‌شناسی خود از فرهنگ به عنوان محیط فوق‌جسمانی انسان یاد می‌کند و درصدد جدا ساختن فرهنگ از عوامل جسمانی و طبیعی است. وی اعتقاد داشت که محیط فوق‌جسمانی خاص انسان است در حالی که انسان از لحاظ دو محیط دیگر (طبیعی و جسمانی) با حیوان دارای وجه مشترک است (محسنی، ۱۳۷۵).

ج) روش پژوهش

مطالعه حاضر از لحاظ هدف از نوع مروری، رویکرد پژوهش از نوع کیفی و راهبرد مورد استفاده بر اساس فراترکیب‌چارچوب‌های نظری و مطالعات مرتبط پیشین بوده است. «سنتز پژوهی به نظریه‌های مربوط توجه دارد، تحقیقی را که پوشش می‌دهد، به طور منتقدانه تحلیل می‌کند و سعی دارد موضوعات اصلی را برای تحقیقات آینده مشخص نماید» (Hedges, 2009, 6). در این پژوهش، محققان با جستجو در میان تحقیقاتی که در ارتباط با مساله وقف و ارتباط آن با فرهنگ انجام شده است، به استخراج مؤلفه‌ها و روش‌های به کار برده شده در این تحقیقات در قالب یک جدول پرداختند و با تحلیل موارد مذکور به تعمیم‌هایی دست یافتند تا به تبیین درستی از موضوع در قالب یک مدل مفهومی برآیند. بر همین مبنا، در فرایند تحلیل داده‌های حاصل از نتایج مؤلفه‌های به دست آمده در تحقیقات مرتبط، روش کدگذاری مورد استفاده در تحلیل محتوای استقرائی مورد تحلیل قرار گرفت.

جامعه آماری پژوهش شامل تحقیقات انجام شده در حوزه وقف و مساله فرهنگ می‌باشد. در این پژوهش صرفاً از تحقیقات داخل کشور به زبان فارسی استفاده شده است. کلیدواژه‌های به کار برده شده نیز شامل فرهنگ، وقف و موقوفات، فرهنگ دینی، علم و دانش، دانشگاه و برخی کلیدواژه‌های مشابه دیگر است که مجموعاً ۹۵ مقاله انتخاب شده و چکیده و متون آن‌ها مورد بررسی قرار گرفته است و با توجه به ملاک‌های پژوهش، از این میان تعداد ۱۴ مقاله به صورت هدفمند انتخاب گردیده و مورد تحلیل سنتز پژوهانه واقع شده است.

د) یافته های پژوهش

۱- تحقیقات انجام یافته در موضوع وقف با تاکید بر مساله فرهنگ

پژوهش های صورت گرفته در حوزه وقف را می توان بر اساس برجستگی مقالات و جدید بودن و تاکید اصلی آن ها بر مساله فرهنگ در جدول زیر و بر اساس مقوله اکتشافی به تصویر کشید.

جدول ۱: تحقیقات انجام یافته در خصوص کارکرد وقف در گسترش علم و فرهنگ و مراکز آموزشی و پژوهشی

ردیف	پژوهشگر(ان)	رویکرد پژوهشی	عنوان پژوهش	مقوله های اکتشافی
۱	شهرامی، بیژن (۱۳۸۲)	کتابخانه ای	راهکار وقف در حل مشکلات اجتماعی	(اجتماعی) مبارزه با افت معنوی، تسهیل ازدواج، تامین مسکن مناسب، برقراری امنیت اجتماعی، توسعه پایدار، گسترش رفاه، رواج روحیه نیک اندیشی و خیرخواهی (هفت مقوله) (اقتصادی) کارآفرینی، تامین بهداشت، تامین اجتماعی و... (هفت مقوله) (فرهنگی) توسعه کمی و کیفی اماکن مذهبی، تدارک برنامه های هدفمند و ارزنده فرهنگی و... (هفت مقوله)
۲	قدمی، مجید (۱۳۹۱)	توصیفی - تحلیلی	رویکردهای نظری و جامعه شناختی وقف	آخرت باوری عمومی، امید به آینده، سنج اخلاق، علم گرایی، رونق اقتصادی، تعهد اخلاقی، توسعه دینی و فرهنگی
۳	حاجی ده آبادی، محمد علی (۱۳۸۷)	توصیفی - تحلیلی	نقش وقف در پیشگیری از بزهکاری و بزه دیدگی	پیشگیری از جرم، افزایش امنیت عمومی جامعه، ایجاد فضای محیطی و شهری مناسب، گسترش و تقویت فرهنگ تعامل و وفاق اجتماعی، تامین عدالت اجتماعی، گسترش شعائر و تعالیم اسلامی، تامین امنیت لازم، فرونشاندن خشم ها و کینه ها
۴	کارکنان نصرآبادی، محمد (۱۳۹۱)	توصیفی - تحلیلی	وقف و رفاه اجتماعی	تامین نیازهای اجتماعی و روانی، تامین بهداشت و سلامت، توسعه کمی و کیفی اماکن مذهبی، توسعه کمی و کیفی فضاهای آموزشی و فرهنگی، تدارک برنامه های هدفمند و ارزنده فرهنگی، آبادانی فضاهای تاریخی
۵	منافی شرف آباد، کاظم و همکاران (۱۳۹۳)	روش تحلیلی اسنادی	جایگاه سنت حسنه وقف در فرهنگ اسلامی؛ با تامل بر قرآن و سیره معصومان	تکامل مادی و معنوی، ریشه کن کردن فقر و محرومیت، رفع تبعیض های ناروا، انفاق و احسان.
۶	امیرپور، مهناز و همکاران (۱۳۹۱)	کتابخانه ای	نقش وقف در موسسات آموزش عالی	توسعه مدارس، توسعه مساجد، توازن اجتماعی، آرامش روانی، گسترش علوم و فنون، توسعه آموزش، توسعه کتابخانه ها، توسعه پزشکی، درمان و دارو، عبادت و معنویت، جهاد و تبلیغ، عدالت اجتماعی
۷	گنجی، محمد و همکاران (۱۳۹۴)	روش پیمایشی	مشارکت در امور خیریه و وقف؛ پیش درآمدی بر توسعه پایدار	دین داری، عدالت خواهی، انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی، تعهد و تعلق اجتماعی، روحیه عدالت خواهی
۸	خادم، امیر رضا (۱۳۹۸)	روش	شناسایی و مدل سازی	مفاهیم مدیریتی و اجرایی، ارتباطی و فرهنگی، ساختاری و

1010 ♦ سنتز پژوهی تبیین کارکرد وقف در توسعه فرهنگ دینی در رسالت دانشگاه اسلامی

		هدفمند قضاوتی	عوامل موثر بر جذب منابع خیریه و وقف به ورزش زنان	سیاسی، حقوقی و نظارتی
۹	امام جمعه زاده (۱۳۷۹).	روش کتابخانه ای	نقش وقف در بهبود اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی	ایجاد مدارس، توسعه مهدکودک ها، ایجاد خوابگاه های دانشجویی، توازن ثروت، احساس همدلی
۱۰	جوادی، محمد (۱۳۶۶)	توصیفی - تحلیلی	ضرورت حضور وقف در رشد فرهنگی جامعه	تشکیل حوزه های علمی، کاربردی، جنبش های علمی، تامین مالی پژوهش های علمی، احیای سنت آزاداندیشی علمی، استقلال آموزش، چاپ نشریات، حمایت از نویسندگان
۱۱	جهانیان، ناصر (۱۳۹۵)	توصیفی - تحلیلی	چارچوب طراحی اقتصاد وقف	قرب خالص الهی، محبت گرم، نوع دوستی، شهرت و جاه طلبی غیر مضر، آگاهی از نیاز، ایمان، اثر بخشی و سودمندی و... (دوازده مقوله)
۱۲	خیرآبادی، سعید (۱۳۸۸)	توصیفی - تحلیلی	اهداف اقتصادی و اجتماعی اسلام در نهاد وقف	اقامه قسط و عدل، رفاه و آسایش اقتصادی، تحکیم ارزش های معنوی و اخلاقی، عدم وابستگی اقتصادی، توسعه و رشد، استقلال
۱۳	ولائی، نادر و ابراهیمی زرندی، محمد احسان (۱۳۹۱)	کتابخانه ای	وقف؛ نهادی برای ایجاد عدالت اجتماعی	تکافل اجتماعی، رفع مشکلات اجتماعی، تأسیس مساجد، مدارس و کاروان سراها، دستگیری از محرومان و نیازمندان، تحقیق در مورد امور پزشکی و انسانی
۱۴	کارکنان نصرآبادی، محمد و همکاران (۱۳۹۱)	توصیفی - تحلیلی	وقف و تحقق عدالت اقتصادی و اجتماعی	(جنبه اقتصادی) ایجادکننده مشاغل، توسعه دهنده کشاورزی، توسعه دهنده صنعت و معدن، توسعه دهنده علوم پزشکی و... (ده مقوله) (جنبه فرهنگی) معرفی دین، رشد خصایل خوب انسانی و... (هیجده مقوله) (جنبه اجتماعی) استحکام پیوندهای اجتماعی، پرورش روحیه خودباوری، آرامش بخش و التیام بخش دردها و... (هفت مقوله)

منبع: نگارندگان

۲- کدگذاری تحقیقات انجام یافته در خصوص کارکرد وقف بر فرهنگ

توجه به درک بهتر محتوای مقالات مورد بررسی و کدگذاری های صورت گرفته، سه مضمون در حوزه های کارکرد وقف را بر مبنای فراوانی آن ها در اختیار نویسندگان قرار می دهد. ملاک های اقتصادی عمدتاً مربوط به جنبه های توزیع ثروت و دستگیری مستمندان و نیازمندان است. ملاک های اجتماعی عمدتاً در مورد تکافل اجتماعی و همبستگی جمعی است و ملاک های فرهنگی هم در حوزه اعتلای فرهنگی جامعه از طریق نهاد دین و ارتقای دانش و اخلاق، فضیلت و معنویت، گسترش چاپ و نشر و استقلال مراکز علمی دینی می باشد.

جدول ۲: کدگذاری تحقیقات انجام یافته در خصوص کارکرد وقف در گسترش و توسعه عدالت

تعداد	مضامین	مولفه ها (مصادیق)
۱۲	ملاک های اقتصادی	توزیع ثروت عادلانه، کاهش و از بین رفتن شکاف طبقاتی، ارتقای سطح زندگی و رونق اقتصادی، اشتغال و کارآفرینی، تامین بهداشت، تامین اجتماعی، رفاه و آسایش اقتصادی توسعه اقتصادی، عدم وابستگی اقتصادی، دستگیری از محرومان و نیازمندان، توسعه دهنده کشاورزی، توسعه دهنده صنعت و معدن،
۱۹	ملاک های اجتماعی	مبارزه با افت معنوی، تسهیل ازدواج، تامین مسکن مناسب، برقراری امنیت اجتماعی، توسعه پایدار، گسترش رفاه، رواج روحیه نیک اندیشی و خیرخواهی، پیشگیری از جرم، افزایش امنیت عمومی جامعه، ایجاد فضای محیطی و شهری مناسب، تامین امنیت لازم، انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی، تعهد و تعلق اجتماعی، روحیه عدالت خواهی، استقلال، استحکام پیوندهای اجتماعی، پرورش روحیه خودباوری، آرامش بخش و التیام بخش دردها
۱۷	ملاک های فرهنگی	توسعه کمی و کیفی اماکن مذهبی و علمی-آموزشی، تدارک برنامه های هدفمند و ارزنده فرهنگی، بسط مراکز چاپ و نشر و تعلیم و تربیت آخرت باوری عمومی، تعهد اخلاقی، توسعه دینی و فرهنگی، گسترش شعائر و تعالیم اسلامی، فرونشاندن خشم ها و کینه ها، آبادانی فضاهای تاریخی، تکامل ارزش های الهی، قرب خالص الهی، محبت گرم، شهرت و جاه طلبی غیر مضر، آگاهی از نیاز، ایمان، اثر بخشی و سودمندی، معرفی دین، رشد خصایل خوب انسانی

۳-مدل مفهومی حاصل از تحلیل اکتشافی

بر مبنای روش تحقیق کیفی سنتز پژوهی داده های مستخرج از جداول، مدل مفهومی حاصل از تحلیل اکتشافی پژوهش های صورت گرفته را می توان در جدول زیر ترسیم نمود. آن چه از مدل مفهومی برآمده از سنتز پژوهی (جدول ۳) قابل درک است، این است که تاثیر کارکرد وقف را در زیستمان اجتماعی و به ویژه تحقق فرهنگ مطلوب دینی، می توان در سه حوزه عدالت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، مشاهده نمود. پدیده وقف دارای حیطه گسترده ای از فعالیت و اقدام می باشد؛ تا جایی که اگر به درستی هدایت شود، به بسیاری از نیازها پاسخ می دهد بطوریکه جوامع بشری بندرت با کمبودهای اقتصادی، اجتماعی، آموزشی و فرهنگی روبرو خواهد شد. وقف در توجه و احترام به واقفان یکی از بهترین بسترهای مشارکت اجتماعی است که توجه به دیگران و نیکوکاران و انجام اعمال نیکو و نادیده گرفتن تمایلات خودخواهانه و اندیشیدن به منافع گروهی را مورد تشویق قرار می دهد و چنان چه از جانب جامعه دانشگاهی به سمت حیات فرهنگی و ارتقای علمی و معنوی و نیز کارآفرینی و ریشه کنی فقر، هدایت شود، در ارتقای سطح دانایی در جامعه و کمک به پویایی فرهنگ دینی، بسیار کارآمد خواهد بود.

از سوی دیگر، دانشگاه اسلامی می تواند با ترویج وقف به کمک سیاستگذاران و مدیران، نه تنها در محو فقر و محرومیت تاثیر شگرف بگذارد و از نابرابری های شدید طبقاتی که مانع توسعه به شمار می آیند،

1012 ♦ سنتز پژوهی تبیین کارکرد وقف در توسعه فرهنگ دینی در رسالت دانشگاه اسلامی

جلوگیری نماید بلکه اسباب تألیف قلوب مسلمین و حتی غیرمسلمین گشته و موجبات افزایش موجودی سرمایه انسانی را که موتور محرکه توسعه است، فراهم نماید (سلیمی فر، ۱۳۸۴، ۷۵-۷۳).

با این حال، اگر چه مساله فرهنگ، دین و وقف سه مقوله مرتبط به هم هستند، باید اذعان نمود فرهنگ شایسته از درون عدالت اجتماعی زاییده می شود و وقف می تواند با مدیریت و برنامه ریزی مناسب به ترویج و فربهی عدالت اجتماعی کمک کند و دانشگاه ها می توانند هم از مساله موقوفات به عنوان بستر توسعه علم بهره ببرند و هم با تغییر رویکرد خود در جهت ترویج فرهنگ دینی، دست به کنشگری بزنند. فرهنگ دینی تامین کننده ی برابری فرصتها در جامعه است و می تواند بر بسیاری از چالشهای مختلف اجتماعی غلبه کند و می تواند از طریق تمرکز بر زدودن فقر در جامعه و جلوگیری از تکاثر ثروت در دست عده ای خاص به این آرمان بزرگ دینی کمک کند. (خیرآبادی، ۱۳۸۸، ۸)

بنابراین نظام وقف یکی از سازوکارهای تحقق فرهنگ دینی و وسیله ای صلح آمیز برای توزیع مجدد درآمد، بدون هرگونه اجبار و مداخله قدرت حاکمه بوده و هست. از این رو می توان گفت که وقف علمی و دانشگاهی در حمایت از فرهنگ و جلوگیری از بروز بی ثباتی و خشونت و تنش میان گروه های اجتماعی با وضعیت اقتصادی متفاوت، نقش دارد.

هم چنین وقف فرهنگی به معنی برخوردار ساختن اقشار محروم جامعه از مزایای فرهنگی، در جهت توسعه فرهنگی جامعه است. برخورداری اقشار محروم جامعه از مزایای فرهنگی، باعث رشد جامعه می شود. به دلیل این که بهره مندی اقشار محروم جامعه به منزله سیاست فرهنگی جامعه، رمق خلاقیت را در وجود جامعه می دواند. وقتی دانشگاه خلاق شود، تفکر در دانشگاه زنده می شود. با زنده شدن تفکر در دانشگاه، جامعه هرگز رو به فقر گام بر نمی دارد؛ برای اینکه تفکر، جامعه و افراد جامعه را به شناخت درست از زمان، نقش آن در تکامل پدیده ها و نیازمندی های زمان هدایت می کند و بدین طریق جامعه در تمام معضلات اقتصادی و سیاسی و اجتماعی و فرهنگی دارای تشخیص و شناخت درست می شود و این مساله، کارکرد اصیل یک دانشگاه اسلامی می باشد. لذا وقف علمی و فرهنگی به مثابه بازگرداندن تفکر در لایه های زیرین جامعه است. وقف فرهنگی تزریق آگاهی به انسان های بدون علم و فکر است.

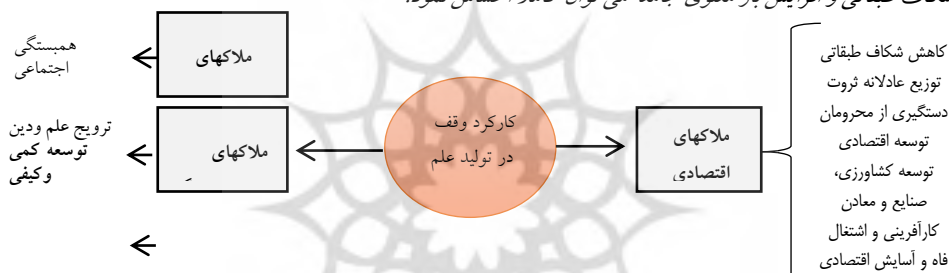
یافته های پژوهشی برآمده از ۱۴ مقاله علمی مرتبط به صورت مستقیم و کدگذاری شده و ۹۵ مقاله، کتب و پایان نامه های دیگر در این حوزه به صورت غیر مستقیم، نشانگر این است که در فرهنگ و تمدن اسلامی نقش وقف در تکامل و توسعه ارزش های الهی و معنوی فوق العاده دارای اهمیت است. فرهنگ و تمدن بر مبنای ارزش های مادی و معنوی استوار است. مهم ترین نقشی که وقف در توسعه فرهنگ و تمدن ایفا می کند، توسعه معنوی جامعه است. توسعه معنوی جامعه به این مفهوم است که جامعه در بعد الهی، دینی و ارزش های معنوی بیشتر از ابعاد مادی رشد می کند؛ زیرا اگر وقف را از دیدگاه انسانی و معنوی آن نگاه

ژاله ابراهیمی وهمکاران ♦ 1013

کنیم، وقف به خدمت گرفتن ارزش ها و امکانات مادی در راستای رسیدن به ارزش های معنوی تعریف می شود. به عبارت دیگر جامعه زمانی از لحاظ معنوی بیشتر رشد می کند که ارزش های مادی و امکانات مادی اش در خدمت امکانات و ارزش های معنوی آن باشد و ارزش های معنوی زمانی در یک جامعه می - میرد که ارزش های معنوی در خدمت امکانات و ارزش های مادی بوده و توانمندی های انسانی، الهی و معنوی جامعه قربانی اهداف مادی، غیرانسانی و غیرالهی گردد .

البته نقطه ضعف این منابع مورد مطالعه واقع شده، نشان گر کلی بودن بسیاری از یافته های پژوهش هاست، هر چند در برخی از منابع به طور اختصاصی بهتر می توان آثار وقف را بر چگونگی تحقق عدالت مشاهده نمود؛ به

ویژه کارکرد آن را در دستگیری محرومان، توسعه نظام آموزشی، توسعه کالبد جغرافیایی شهرها و کاهش شکاف طبقاتی و افزایش بار معنوی جامعه می توان کاملاً احساس نمود.

ج ۳- جدول مدل برآمده از سنتز پژوهی

۵) نتیجه گیری

مقاله حاضر با هدف استخراج و تبیین ابعاد فرهنگبا نگاه اثرگذاری وقف بر مبنای رویکرد سنتزپژوهی، نگارش یافت. برای پاسخ به پرسش بنیادین مقاله، یافته های حاصل از مرور پژوهش های انجام شده در خصوص مساله تولید علم و ترویج فرهنگ با کارکرد دانشگاهی افق های جدیدی را بر روی پژوهشگران این حوزه می گشاید.

۱. نتایج حاصل از تحلیل مقالات، مبین اشتراکات پژوهشگران در زمینه اثرگذاری وقف بر ابعاد مختلف فرهنگ می باشد.

۲. مهم ترین تاکید نویسندگان این مقالات بر کارکرد اقتصادی وقف در تحقق فرهنگ مطلوب می باشد که در آن سه عنصر توزیع عادلانه ثروت، دستگیری از محرومان و افزایش رفاه عمومی و معیشت عامه مردم مورد تاکید می باشد.

1014 ♦ سنتز پژوهی تبیین کارکرد وقف در توسعه فرهنگ دینی در رسالت دانشگاه اسلامی

۳. یافته های پژوهشی نشان می دهد که در مقالات تحلیل شده، بررسی تطبیقی چندانی با مولفه های فرهنگ از ابعاد مختلف صورت نگرفته است. از سوی دیگر بیشتر نویسندگان، به دلیل عدم اشرافیت کامل بر مبانی دینی و آثار وقف، در تبیین و تطبیق مساله و چگونگی تحقق فرهنگ دینی، چندان موفق نبوده اند، ضمن این که چندان روشن و مشخص نشد که در حقیقت کدام بخش از سیستم های دانشگاهی از این نوع تحقیقات بهره برده اند. حتی احتمال قوی مطرح است که چندان مراجعه و استنادی به این نوع تحقیقات در حوزه سیاست گذاری های کلان جامعه رخ نداده است. این عیب و ایراد بزرگی است که متاسفانه در تحقیقات علمی به آن چندان توجه نمی شود. دلیل این امر هم آن است که رابطه محققان حوزه های مختلف علمی با واقعیات نهادها و سازمان های موجود، یک رابطه یکطرفه است.

۴. تحقیقات مرور شده در این پژوهش نشان داد که هر محقق بر اساس دیدگاه فردی، مسیر متفاوتی را برای طراحی یک تحقیق به کار برده و این گوناگونی باعث شده است که تحقیقات از مرکزیت قابل تحلیل، روششناسانه و قابل اتکا برخوردار نباشند. پراکندگی روشها باعث سخت شدن جمع بندی و نتیجه گیری یکپارچه فراتحلیلی از این مطالعات شده است. چارچوب تحلیلی، که عامل اصلی در هدایت تحقیق به حساب می آید، در این پژوهشها در سطح قابل قبولی بیان شده است به شکلی که وضعیت شفافیتی از نظر چارچوب تحلیلی داشتند. ۹۰ درصد از مقالاتی که در این حوزه نگاشته شده اند، به ابزار جمع آوری خود اشاره کرده اند و عمده روش تحقیق، اسنادی، کتابخانه ای و روش تجزیه و تحلیل نیز توصیفی، تحلیلی می باشد.

۵. با توجه به مبانی حاکمیت نظام جمهوری اسلامی ایران و تاثیر پایه های فکری آن از مبانی شریعت، ضرورت آگاهی و اعتلای دانایی جامعه از آثار و کارکرد وقف، امری بسیار ضروری می نماید تا مردم با فهم آثار و برکات وقف، برای اهتمام در این مسیر متعالی، قدم برداشته و فرهنگ وقف و اهدای موقوفات را نهادینه سازند.

۶. بررسی تطبیقی این مقالات، حاکی از اشتراک نظر نویسندگان این مقالات بر کارکرد وقف در ابعاد مختلف می باشد، اما نقطه ضعف این مقالات در غفلت از پرداختن به چگونگی پویایی وقف در دانشگاه ها می باشد. ناکارآمدی موقوفات، نگاه سنتی به مدیریت موقوفات و عدم شفافیت منابع مالی درآمدی و هزینه ای موقوفات و احساس میرایی وجهه مردمی موقوفات با تاسیس سازمان اوقاف و امور خیریه و غلبه جنبه حاکمیتی در وقف و اداره موقوفات، حاکی از وجود چالش های جدی و اساسی در این حوزه است که نیازمند پژوهش های دقیق و آسیب شناسی عالمانه و استخراج راهکارهای عملیاتی در احیا و گسترش فرهنگ وقف می باشد.

ژاله ابراهیمی وهمکاران ♦ 1015

۷. پیشنهاد می‌گردد جامعه علمی و دانشگاهی و ساختار حاکمیت با استفاده از روش‌های نوین تحقیقاتی و بهره‌مندی از منابع متقن عقلی و نقلی، سیره و سنت نبوی و ائمه و استخراج آرا و نظرات گوناگون، چگونگی کاربست وقف را در تحقق عدالت مطمح نظر قرار داده و برای دلایل بی‌انگیزه بودن مردم در اهدای موقوفات، متالمانه اندیشیده و راهکارهای علمی و عینی ارائه دهند.

منابع

- قرآن کریم
- آیت اللهی، سید ابوالحسن ورخ یزد، محمد علی (۱۳۸۳) وقف؛ پس انداز جاودانه، تهران، نشر مفاخر.
- ابدالی، یعقوب و همکاران. (۱۳۹۷). فراتحلیلی بر پژوهش های وقف در شهرهای ایرانی، اسلامی، فصلنامه جغرافیا و روابط انسانی، تابستان.
- احمدی، علیرضا. (۱۳۸۳). **وقف وانگیزه های آن**، فصلنامه وقف؛ میراث جاویدن، شماره ۴۷ و ۴۸.
- احمدی، نزهت. (۱۳۹۱). **نهاد وقف در دوره صفوی**، فصلنامه مطالعات تاریخ اسلام، شماره ۱۵، زمستان.
- امام جمعه زاده. (۱۳۷۹). **نقش وقف در بهبود اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی**، فصلنامه وقف؛ میراث جاویدن، شماره ۳۰.
- امیرپور، مهناز و همکاران. (۱۳۹۱). **نقش وقف در موسسات آموزش عالی**، مجموعه مقالات همایش ملی وقف، دانشگاه کاشان.
- بشیری، عباس و همکاران (۱۳۹۳) **حقوق کاربردی وقف و اراضی موقوفه تهران**، نشر جنگل و جاودانه.
- پور احمد و همکاران (۱۳۹۲) **بررسی نقش وقف در توسعه و ساماندهی فضای شهرها**، تابستان ۹۲، ش ۱۲.
- جوادی، محمد. (۱۳۶۶). **ضرورت حضور وقف در رشد فرهنگی جامعه**، فصلنامه میراث جاویدن، شماره ۶۶، تابستان.
- جهانیان، ناصر. (۱۳۹۵). **جایگاه وقف در اقتصاد**، فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۶۲، تابستان.
- جهانیان، ناصر. (۱۳۹۶). **چارچوب طراحی اقتصاد وقف**، فصلنامه جستارهای اقتصادی ایران، شماره ۲۷، بهار و تابستان.
- جمشیدی (۱۳۸۵). **مقدمه ای بر فرهنگ وقف**، تهران، سازمان اوقاف و امور خیریه.
- حسینی، محمد علی. (۱۳۸۵). **وقف و آثار اجتماعی و اقتصادی آن**، پایان نامه کارشناسی ارشد.
- حاجی ده آبادی، محمد علی. (۱۳۸۷). **نقش وقف در پیشگیری از بزهکاری**، فصلنامه حقوق اسلامی، شماره ۲۲، پاییز. رشد، دانشکده الهیات دانشگاه شیراز.

ژاله ابراهیمی و همکاران ♦ 1017

- خادم، امیر رضا. (۱۳۹۸). **شناسایی و مدل سازی عوامل موثر بر جذب منابع خیریه وقف به ورزش زنان**، نشریه مطالعات جوانان، شماره ۴۳، بهار.
- خیرآبادی، سعید. (۱۳۸۸). **اهداف اقتصادی و اجتماعی اسلام در نهاد وقف**، میراث جاویدان، سال هفدهم، شماره ۶۸، زمستان.
- درخشان، مرتضی و نصراللهی خدیجه (۱۳۹۳) **پیشنهاد مدل نظری جهت صیانت از وقف وامور خیریه در بخش سوم اقتصاد نامتقارن**، فصلنامه مطالعات اقتصادی اسلامی، دوره ۷، ش ۱۳.
- ریاحی سامانی، نادر. (۱۳۸۲). **نقش وقف در تامین نیازهای روز**، تهران، نشر سفیر.
- زاهدی، رضا. (۱۳۸۳). **وقف در کتاب و سنت**، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده الهیات دانشگاه مشهد.
- زاهدی اصل، محمدرضا. (۱۳۷۳). **مفاهیم رفاه اجتماعی و تامین اجتماعی** (مجموعه مقالات سمینار جامعه‌شناسی و توسعه)، تهران، سمت.
- زاهدی اصل، محمد. (۱۳۸۱). **مبانی رفاه اجتماعی**، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- سلیمی فر، مصطفی، (۱۳۸۴). **نگاهی به وقف و آثار اقتصادی، اجتماعی آن**، فصلنامه وقف میراث جاویدان، ش ۵.
- شهرامی، بیژن. (۱۳۸۲). **راهکار وقف در حل مشکلات اجتماعی**، میراث جاویدان، سال یازدهم، شماره ۴۱، بهار.
- شهید اول، محمد بن مکی عاملی (۱۴۱۲هـ-ق) **الدروس الشرعیه فی فقه الامامیه**، قم، موسسه اندیشه اسلامی.
- صادقی گلدر، احمد (۱۳۸۵). **برخی از اصول وقواعد ناظر وقف**، فصل نامه وقف، میراث جاویدان، شماره ۵۶، زمستان.
- صفایی پور، مسعود و همکاران. (۱۳۹۳). **بررسی تاثیر وقف بر توسعه اقتصادی شهر اهواز**، فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی شهری، شماره ۱۶، بهار.
- علیپور، (۱۳۸۵) **وقف و آثار اجتماعی اقتصادی آن**، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه الهیات، دانشگاه شیراز، 27 -

1018 ♦ سنتز پژوهی تبیین کارکرد وقف در توسعه فرهنگ دینی در رسالت دانشگاه اسلامی

- عادل، محمد ابراهیم (۱۳۸۴) تاثیر اجتماعی، فرهنگی وقف بر جامعه پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه الهیات تهران و.
- کارکنان نصرآبادی، محمد. (۱۳۹۱). **وقف و رفاه اجتماعی**، مجموعه مقالات همایش ملی وقف، دانشگاه کاشان.
- گنجی، محمد و همکاران. (۱۳۹۴). **مشارکت در امور خیریه وقف، پیش درآمدی بر توسعه پایدار**، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی و فرهنگی، شماره ۴، بهار
- قدمی، مجید. (۱۳۹۱). **رویکردهای نظری و جامعه شناختی وقف**، مجموعه مقالات همایش ملی وقف، دانشگاه کاشان.
- محسنی، منوچهر. (۱۳۷۵). **مقدمات جامعه شناسی، تهران، نشر دوران.**
- منافی شرف آباد، کاظم و همکاران. (۱۳۹۳). **جایگاه سنت حسنه وقف در فرهنگ اسلامی؛ با تامل بر قرآن و سیره معصومان**، مهندسی فرهنگی، شماره ۸۱، پاییز
- موسوی بجنوردی، سید محمد و قهاری، ابوالفضل (۱۳۹۶) جایگاه وقف در اشخاص حقوقی با تاکید بر آرای امام خمینی (ره) پژوهشنامه متین، شماره ۷۷، زمستان.
- ولانی، نادر و ابراهیمی زرنندی، محمد احسان. (۱۳۹۱). **وقف؛ نهادی برای ایجاد عدالت اجتماعی**، مجموعه مقالات همایش ملی وقف، دانشگاه کاشان.
- **The Holy Quran**
- Cooper, H. & Hedges, Larry V., (2009), *Research Synthesis as a Scientific Process. A chapter on: The Handbook of Research Synthesis and Meta-A*
- Ayatollah, Seyyed Abolhassan Varkh Yazd, Mohammad Ali (2005) **Waqf; Eternal Savings**, Tehran, Mafakher Publishing.
- Abdali, Yaghoub et al. (2019). **A meta-analysis of endowment research in Iranian and Islamic cities**, Quarterly Journal of Geography and Human Relations, Summer.
- Ahmadi, Alireza (2005). **Waqf and its motives**, Waqf Quarterly; Immortal Heritage, Nos. 47 and 48.
- Ahmadi, Nozhat (2013). **Waqf Institution in the Safavid Period**, Quarterly Journal of Islamic History Studies, No. 15, Winter
- Imam Juma Zadeh (2001). **The Role of Waqf in Improving the Social, Economic and Cultural Situation**, Waqf Quarterly; Immortal Heritage, No. 30.

- Amirpour, Mahnaz et al. (2012). **The Role of Waqf in Higher Education Institutions**, Proceedings of the National Conference on Waqf, Kashan University.
- Bashiri, Abbas et al. (2014) **Applied Law of Endowment and Land of Tehran Endowment**, jangal va javdaneh Publishing.
- Poor Ahmad et al. (2013) **The role of endowment in the development and organization of urban space**, Summer 1992, p.12.
- Javadi, Mohammad (1988). **The necessity of the presence of the endowment in the cultural development of the society**, Quarterly Journal of Immortal Heritage, No. 66, Summer.
- Jahanian , Nasser. (2017). **The position of endowment in economics**, Islamic Economics Quarterly, No. 62, Summer
- Jahanian, Nasser (2018). **Waqf Economy Design Framework**, Iranian Economic Research Quarterly, No. 27, Spring and Summer
- Jamshidi (2006). **An introduction to the culture of endowment**, Tehran, Endowment and Welfare Organization.
- Hosseini, Mohammad Ali (2007). **Endowment and its social and economic effects**, master thesis.
- Haji Dehabadi, Mohammad Ali. (2008). **The Role of Waqf in Preventing Abuse**, Islamic Law Quarterly, No. 22, Fall.
- Khadem, Amir Reza (2020). **Identifying and modeling the factors affecting the attraction of endowment charitable resources to women's sports**, Journal of Youth Studies, No. 43, Spring.
- Khairabadi, Saeed. (2010). **Economic and Social Goals of Islam in the Endowment Institution**, Eternal Heritage, Seventeenth Year, No. 68, Winter.
- Derakhshan, Morteza and Nasrollahi Khadijeh (2014) **Proposing a theoretical model to protect endowments and charitable affairs in the third part of asymmetric economy**, Quarterly Journal of Islamic Economic Studies, Volume 7, Issue 13.
- Riahi Samani, Nader (2003). **The role and lock in meeting the needs of the day**, Tehran, Safir Publishing.
- Zahedi, Reza. (2005). **Waqf in Book and Tradition**, Master Thesis, Faculty of Theology, University of Mashhad.
- Zahedi Asl, Mohammad Reza. (1373). **Concepts of social welfare and social security** (Proceedings of the Sociology and Development Seminar), Tehran, Samat.
- Zahedi Asl, Mohammad (1381). **Fundamentals of Social Welfare**, Tehran, Allameh Tabatabai University Press.
- Salimifar, Mostafa, (2005). **A look at endowment and its economic and social effects**, Quarterly Journal of Endowment of Immortal Heritage, Vol.

- Shahrani, Bijan (1382). **Waqf Strategy in Solving Social Problems**, Eternal Heritage, Year 11, No. 41. Spring.
- Shahid avval, Muhammad ibn Makki Ameli (1412 AH) **Sharia courses in Imami jurisprudence**, Qom, Institute of Islamic Thought.
- Sadeghi Goldar, Ahmad (2006). **Some of the principles and rules of endowment supervision**, endowment quarterly; Eternal Heritage, No. 56, Winter.
- Safaeipour, Massoud et al. (2014). **Investigating the Impact of Endowment on Economic Development of Ahvaz**, Quarterly Journal of Urban Research and Planning, No. 16, Spring.
- Alipour, (2006) **Endowment and its socio-economic effects**, M.Sc. Thesis, Shiraz University, - 27
- Adeli, Mohammad Ebrahim (2005) **The social and cultural impact of endowment on the community** Master Thesis of Tehran Theology University.
- Nasrabadi staff, Mohammad (1391). **Endowment and Social Welfare**, Proceedings of the National Conference on Endowment, Kashan University.
- Ganji, Mohammad et al. (2015). **Participation in Endowment Charity**, An Introduction to Sustainable Development, Quarterly Journal of Social and Cultural Development Studies, No. 4, Spring
- Ghadami, Majid. (2012). **Theoretical and sociological approaches of endowment**, Proceedings of the National Conference of Endowment, Kashan University.
- Mohseni, Manouchehr (1375). **Introduction to Sociology**, Tehran, Doran Publishing.
- Manafi Sharafabad, Kazem et al. (2014). **The place of the good tradition of waqf in Islamic culture**; Reflecting on the Quran and the Life of the Innocents, Cultural Engineering, No. 81, Autumn
- Mousavi Bojnourdi, Seyed Mohammad Vaghari, Abolfazl (2017) **The position of endowment in legal entities with emphasis on the views of Imam Khomeini (P.B.U.H)** Matin Research Journal, No. 77, Winter.
- Valaei, Nader and Ebrahimi Zarandi, Mohammad Ehsan (2012). **Endowment; An Institution for Creating Social Justice**, Proceedings of the National Conference on Endowment, Kashan University.

